

Norra Solberga nya kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med
restaurering av målade korfönster

*Norra Solberga socken i Nässjö kommun,
Jönköpings län, Linköpings stift*

Norra Solberga nya kyrka

Antikvarisk medverkan i samband
med restaurering av målade korfönster

Norra Solberga socken i Nässjö kommun
Jönköpings län, Linköpings stift

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	6
Historik.....	6
Före restaurering.....	9
Omfattning och vidtagna åtgärder	11
Sammanfattning.....	16
Administrativa uppgifter.....	17
Referenser.....	18

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Norra Solberga nya kyrka sedd från sydost. Foto: Jonas Haas 2005.

Inledning

I samband med omfogningen av Norra Solberga nya kyrkas strävpe-
lare under 2012 uppmärksammade arkitekt och antikvarie försam-
lingen på akuta skador hos några av de blyinfattade glasfönstren.
En restaurering av de nedersta lufterna i de målade absidfönstren
och ett av långhusfönstren gjordes under 2013 med stöttning från
kyrkoantikvarisk ersättning. Entreprenör var då liksom för de nu
genomförda arbetena Klockaregårdens fönsterhantverk AB, Aneby,
med Anders Eklund och Jürg Wasser. Redan då stod det klart att
glasmålningarna i sin helhet behövde gås över avseende smuts,
sprickor och åldrad blyspröjsning. Program togs fram i samråd med
antikvarie Robin Gullbrandsson för ansökan om kyrkoantikvarisk
ersättning för att åtgärda glasmålningarna och förse dessa med yttre
skyddsglas. Arbetena genomfördes utifrån befintligt länsstyrelsetill-
stånd från 25 mars 2013 med komplettering av den 14 april 2015
avseende skyddsfönstren. Arbetena ägde rum mellan mars 2015 och
april 2016. Som antikvarie medverkade även fortsatt Robin Gull-
brandsson, som sammanställt föreliggande rapport. Slutbesiktning
ägde rum den 27 april 2016.

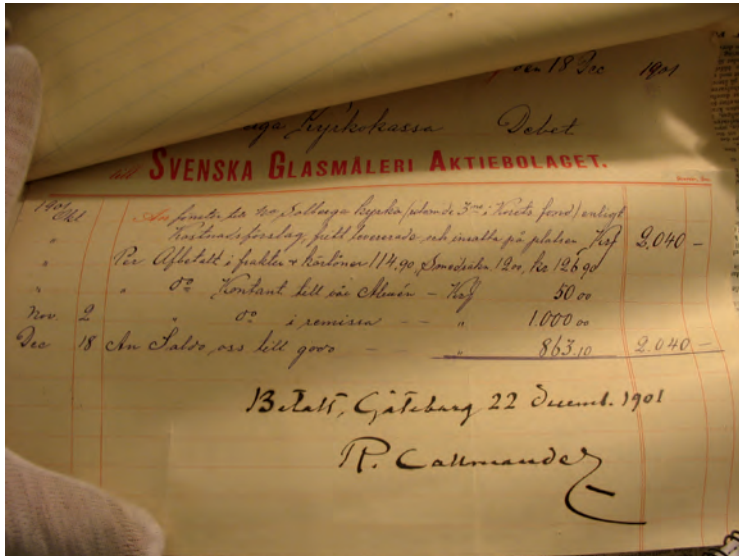
Fotografi av koret i den nyinvigda kyrkan med tre glasmålningarna föreställande Kristi födelse och de fyra evangelisterna. Landsarkivet i Vadstena.

Syfte

Åtgärderna syftade till att återställa fönstrens stadga, byta ut all skadad blyspröjsning och skadade glas. Målade glas skulle limmas och endast i fall av materialförlust ersättas med nymålat glas. Ambitionen var att vidmakthålla den ursprungliga utformningen och så långt som möjligt originalmaterialet. Rapporten syftar till att utgöra en dokumentation av arbetenas art och omfattning, samt av material- och metodval.

Historik

Norra Solberga nya kyrka är uppförd på en utvidgning av den medeltida kyrkogården. Bygget företogs 1898–1902 efter ritningar av arkitekt Gustaf Pettersson på Överintendentsämbetet. Förebild var den några år tidigare uppförda kyrkan i Vallsjö, ritad av samme arkitekt. Som byggmästare anlätades Markus Pettersson, som dessförinnan byggt den arkitektoniskt besläktade, men betydligt mindre kyrkan i Lommaryd. Dessa kyrkobyggnader tillhör en nygotisk

Kvittens på leverens och montering av fönster 1901, signerad R Callmander. Landsarkivet i Vadstena.

kyrkotyp som kännetecknas av sina fasader i mer eller mindre bearbetad granit, föga företrädd i Småland. Norra Solberga är som sådan välbevarad både ut- och invändigt. Ofta är dessa kyrkor uppförda med cementshaltiga bruk. Även de tunna fogarna mellan naturstensbeklädnaden är vanligtvis av cement. Följaktligen har murverken redan från uppförandet sugit mycket fukt och det dröjde inte mer än något decennium förrän fuktrelaterade symtom började visa sig.

I byggmästarens arbetsbeskrivning till den nya kyrkan står: "Alla fönsterbågar utföras af smidt jern enligt ritning. Glaset fästes medelst fastskrufvad jernskena. Fönsterglasat ingår ej i entreprenaden." Den 17 augusti 1901 hölls ett möte med direktören för Svenska glasmåleri aktiebolaget, Göteborg, Reinhold Callmander, angående kyrkans invändiga målning och dekoration. Det var således denne som svarade för såväl kyrkans fönster och målningsutsmyckning. Uppenbarligen anlätades Callmander först under pågående byggprocess eftersom det vid slutbesiktningen i december 1901 konstaterades av arkitekt Gustaf Pettersson (som var församlingens ombud) att "Glasindelningen är utförd dels i strid mot fastställda ritningar och dels efter ritningar som icke vederbörligen godkänts [av Överintendentsämbetet]." De blyinfattade kulörta glasfönstren betalades den 22 december 1901 med 2 040 riksdaler. De tre glasmålningarna i korabsiden donerades av grosshandlare Fredrik Löwenadler på Anneberg.

Callmander var utbildad vid Konsthögskolan i Stockholm på 1860-talet och studerade sedan på kontinenten. År 1884 var han med och grundade Valands konstskola i Göteborg och gjorde kartongerna till glasmålningar för Haga kyrka i samma stad. Callmander var en efterfrågad dekorationsmålare i Göteborg. År 1888 startade han en egen glasmåleriateljé, Svenska glasmåleri AB, med

Absidfönstren fotograferade i oktober 2013 med de nedersta lufterna restaurerade. Innanfönstren tillkom först 1926 och deras spröjsning skymmer delvis glasmålningarna.

periodvis upp till nio anställda. Firman utförde prestigefylla arbeten åt bland annat Uppsala domkyrka, Oskar Fredriks kyrka i Göteborg och Karlstads domkyrka. I länet märks arbetena för Värnamo kyrka 1898. Ateljén gick i graven med Callmander 1922.

Fukt i murarna ledde i Norra Solberga till en första större renovering 1926, ledd av arkitekt Erik Lundberg. I åtgärdsförslaget från den 3 augusti 1925 noterade han att "Fönstren oskyddade mot frost. De äro enkla och sakna karm, utgöra sålunda endast en tunn skiva inmurad i muren." Vid renoveringen insattes dagens innanfönster. Redan 1933 uppträdde fuktproblem igen. 1941 installerades centralvärme (lågtrycksånga). Åren 1952–1953 tätades de utvändiga fogarna med "Tremcodikt" plastfog, även kring fönstren tycks det. En större invändig renovering företogs 1955–1956 under ledning av Johannes Dahls arkitektkontor, Tranås. Golv, fönster, dörrar, valv och väggar sågs över och reparerades vid behov. Taket isolerades med glasull. Väggar och inredning ommålades, de förra med plastbaserad färg. År 1962 ersattes lågtrycksångesystemet med oljeuppvärmning. År 1973 gjordes på nytt putslagning i långhuset och ommålning med plastbaserad färg, likaså 1980. De senaste större åtgärderna vidtogs 1996–1998. Skadade KC-fogar i murverket kratsades ur och ersattes med hydrauliskt kalkbruk. Fuktskada i vinkeln mellan södra

Det nordvästra absidfönstret fotograferat i december 2014. Den ena av de nyrestaurerade lufterna har skadats av ett löst sittande fönsterbleck vid en storm. Detta visar på hur utsatta glasmålningarna är för yttre åverkan. Därtill har blyspröjsarna oxiderat kraftigt på grund av klimatinverkan.

korsarmen och långhuset åtgärdades med hydrauliskt kalkbruk och målades likt befintligt med vit emulsionsfärg. 2011–2012 försågs kyrkan med förbättrad vattenavledning och dränering. Strävpelarna tätades och omfogades med naturligt hydrauliskt kalkbruk.

Före restaurering

Allmänt

Kyrkans fönster är alla från byggnadstiden och har tidstypisk spetsbågig form. De är blyinfattade med kulörta katedralglas i långhus och kor, med glasmålningar i absidens tresidiga östvägg. Blyspröjsningen som håller en bredd av 8 mm är genomgående påtagligt

Parti av mittfönstret utifrån, där man ser hur oxiderade och bitvis deformerade eller spruckna blyspröjsarna är.

oxiderad och spröd med sprickbildningar. Intressant är att blyspröjsen varit förtennade för bättre hållbarhet. Varje fönster består av elva blysektioner fästa i ett fast masverk av gjutjärn med utvändigt fastskruvade järnskenor. Invändiga stormstag är förankrade i mittposten av järn samt in i fönstersidornas murverk. På insidan finns innanfönster från 1926, utåt saknar fönstren skydd. Vid fogning av fönstren med cementhaltigt bruk så har man inte sällan gått ut över glaset med bruket, samma gäller för den rödaktiga, nu mycket hårda fogmassa, som applicerats senare under 1900-talet.

Målade absidfönster

De tre absidfönstren utgörs av målat munblåst antikglas efter kartonger av Reinhold Callmander, Göteborg. Mittfönstret skildrar Jesu födelse och de båda sidofönstren de fyra evangelisterna. Figurframställningarna bärs visuellt upp av, i mittfönstret två spetsbågar med målade rosor på rött glas, och i sidofönstren av arkitraver på kolonner med akantusprydda kapitäl. Utrymmet mellan de målade glasen uppfylls av ljust katedralglas. De nedre lufterna restaurerades 2013, se byggnadsvårdsrapport 2013:66.

Detalj före restaurering. Skadade kantglas. Oxiderad blyspröjs och smutsade glasytor.

Exempel på sprucket glas som skall limmas.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Genomgående åtgärder

På grund av att bågarna fogats fast med cementhaltigt bruk mot fönstersmygen var demonteringen av lufterna besvärlig och ledde till att några av glasen i de omfattande listerna spräcktes. Blyspröjsningen i lufterna förnyades i sin helhet i enlighet med befintligt utseende, 8 mm breda dragna blyspröjsar, gjutna av det gamla blyet och liksom föregående förtennade på ytan för att ge ökad hållfasthet. Tillverkningen av spröjsen gjordes av entreprenören. Ett antal rutor i listverket byttes ut på grund av skador. Så långt möjligt återanvändes originalglas. Nya katedralglas i rätt kulör införskaffades från Tyskland (gjutet Tischkatedralglas från Glashütte Lamberts) i de fall utbyte krävdes. De utvändiga fästjärnen borstades rena från rost och behandlades med kallpressad linolja. Invändigt återmonterades stormjärn med koppartråd, ett saknat järn nytillverkades till ena absidönstret. Ny fogning gjordes in- och utvändigt, men utan att

Blyglasrestaurator Jürg Wasser och Anders Ekelund i verkstaden med två målade glas.

Luft med vimpergmotiv utlagt inför åtgärd.

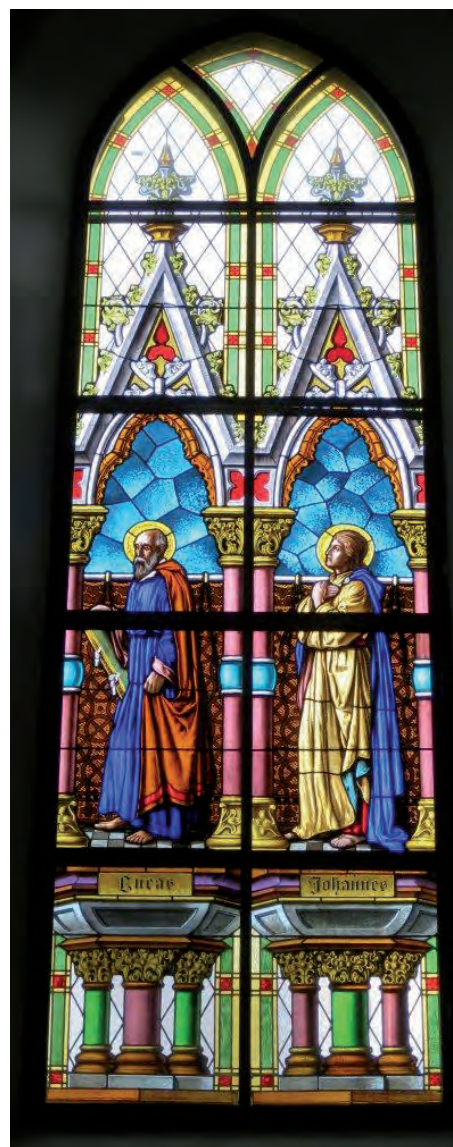

De tre målade absidfönstren återmonterade efter restaurering. De sentida innerbågarna avses att demonteras.

inkräkta på glaset. En smal distans skapades istället mellan båge och fog, vilket möjliggör ventilation. Fogarna byggdes upp med naturligt hydrauliskt kalkbruk, pigmenterat som övriga fogar på kyrkan.

Målade absidfönster

Eftersom även dessa sitter i fogbruk skedde avlägsnandet av bruket med vinkelslip med diamanter för att minimera skaderisk för glas. Fogmassa som gått ut över list av katedralglas i det yttre av bågarna avlägsnades varefter glasen tvättades. Massan satt dock ofta så hårt att den ej gick att avlägsna utan att förstöra glaset. Av denna anledning byttes flera av dessa glas ut mot likvärdigt katedralglas (se ovan), vilket gjordes 15 mm smalare för att undvika att fogbruket inkräktar på glasytan vid återmontering. Efter återmontering döljs listen nästan helt av karmen. All blyspröjsning förnyades i enlighet med ovan. Alla glasrutor har tvättats och sprickor i första hand limmats. Några av de små röda glasen med målade fyrklöver har gjorts nya med användande av samma glas för massan.

Absidfönstren efter avslutad restaurering.

På grund av rinningar på glas valdes att istället för linoljekitt med krita använda det målningsbara silikonkittet Lasil, som använts i andra restaureringar av blyinfattade kyrkfönster.

Utanför de tre målade absidfönstren försågs med utvändiga skyddsglas i nya bågar av L- och T-järn om 20 mm, vilka fästes med ca 3 cm distans medelst bultar i granitsmygarna. Bågarna gavs samma indelning som i befintliga fönster. Bågarna mönjades och målades med svart linoljefärg. I bågarna sitter härdat glas. På detta vis har glasmålningarna fått ett viktigt yttre skydd, dels mot mekaniska skador dels mot nedbrytningen av blyspröjsarna. De tidigare innerbågarna avses att demonteras eftersom de inte längre fyller någon funktion och därtill skymmer glasmålningarna.

Exempel på lagade sprickor i glas till höger om apostelns huvud.

Yttre bångar med skyddsglas har monterats på de tre östligaste absidfönstren.

Mittfönstrets utsida efter byte av skadade glas, lagningar, rengöring och omspröjsning. Stag rostskyddsbehandlade och strukna med svart linoljefärg.

Detalj av nya ytterbågarna, vilka sattes med skruvförband i smygarna. Nertill har den en liten spalt för luftning.

Sammanfattning

Arbetena har syftat till att säkerställa blyfönstrens fortbestånd med hänsyn till originalutförande. Blyspröjsning har i sin helhet förnyats i enlighet med befintlig spröjsnings mått och material. Skadade glas har bytts ut mot likvärdiga. På de målade absidfönstren har skadade glas i första hand limmats eftersom dessa är att betrakta som konstverk där varje förlust av originalsubstans måste minimeras. I tre fall har dock glas nymålats på grund av att de inte gick att limma med gott resultat, eller för att originalmaterial redan gått förlorat till följd av bortfall. Arbetena har utförts med högt ställd teknisk, antikvarisk och konstnärlig målsättning. Efter återmontering har fogning gjorts med kalkbruk och utan att inkräkta på glas, i motsats till tidigare fogning med cement som var utdraget på glas, något som påtagligt försvårade demonteringen och därtill orsakat skada på målade skikt. För att skydda glasmålningarna för framtiden så försågs de med yttre skyddsglas i nya järnbågar. Detta möjliggör demonteringen av de senare innerbågarna, vilka delvis skymmer målningarna.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-265-2013 & 433-2611-2015
Jönköpings läns museums dnr:	325/2014
Byggherre:	Norra Solberga-Flisby församling
Projektledare:	Jan Olofsson, fastighetsingenjör Södra Vedbo pastorat
Entreprenör:	Klockaregårdens fönsterhantverk AB, Aneby
Murare:	RM Bygg AB, Kalmar
Rapportansvarig:	Robin Gullbrandsson, Jönköpings läns museum
Antikvarisk medverkan:	Robin Gullbrandsson, Jönköpings läns museum
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Nässjö kommun
Socken:	Norra Solberga socken
Fastighetsbeteckning:	Solberga 1:10

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

- Gullbrandsson, R. 2012. *Antikvarisk medverkan. Norra Solberga nya kyrka. Sanering av torn, dränering och omfögning. Byggnadsvårdsrapport 2012:46*. Jönköpings läns museum.
- Gullbrandsson, R. 2013. *Norra Solberga nya kyrka. Antikvarisk medverkan i samband med restaurering av blyinfattade fönster. Byggnadsvårdsrapport 2013:66*. Jönköpings läns museum.
- Haas, J. 2005. *Kulturbeskrivning av kyrkligt glasmåleri i Växjö stift, Jönköpings län. Byggnadsvårdsrapport 2005:6*. Jönköpings läns museum.
- Haas, J. 2006. *Kulturbeskrivning och bedömning. Norra Solberga nya kyrka. Byggnadsvårdsrapport 2006:101*. Jönköpings läns museum.
- Norra Solberga - bygd och folk. Del 1*. 1986.

Arkiv

Jönköpings läns musei arkiv.

Landsarkivet, Vadstena. Norra Solberga kyrkoarkiv (LIb, LId, OIa).

Under 2015-2016 har Reinhold Callmanders vackra glasmålningar från 1901 i Norra Solberga nya kyrka restaurerats. För att bättre bevara dem åt framtiden så har de utvändigt försetts med skyddsglas.